

Bijlage A**VERKLARENDE WOORDENLIJST**

Deze lijst bevat een korte uitleg van begrippen op het gebied van boekhouden en verslaggeving die in dit broncommentaar voorkomen. Bij het bestuderen van jaarrekeningen kan men uiteraard veel meer technische begrippen tegenkomen. Bedacht moet worden dat begrippen zoals ‘netto-winst’ niet altijd eenduidig of consistent worden gebruikt, mede doordat lange tijd geen sprake was van enige vorm van standaardisatie of regelgeving. Ook moet rekening worden gehouden met veranderende betekenissen die aan begrippen worden toegekend, zoals in het geval van ‘reserves’. Voor dit alles moet worden verwezen naar de vakliteratuur uit de betreffende periode (zie ook bijlage D).

activa	(1) Productiemiddelen en andere bezittingen van de onderneming, in enkelvoud ook aangeduid als activum of actiefpost. (2) Aanduiding van de gehele debetzijde van de balans.
activeren	Het boeken van een uitgave door het debiteren van een rekening van bezit in plaats van door het debiteren van een kostenrekening. Meer algemeen: het opnemen van een post op de debetzijde van de balans.
actuele waarde	(1) In tegenstelling tot historische kostprijs: elke boekwaarde die gebaseerd is op de huidige waarde in het economisch verkeer. (2) Een specifieke waardingsgrondslag gebaseerd op vervangingswaarde, kenmerkend voor de Nederlandse bedrijfseconomie van de twintigste eeuw.
afschrijven	Het verminderen van de boekwaarde van een bezitting (activum, actiefpost) door, al dan niet op systematische basis, de betreffende rekening te crediteren en de winst-en-verliesrekening, via een kostenrekening, te debiteren.
afschrijvingen	(1) Afschrijvingskosten in de zin van de in een boekjaar ten laste van de winst gebrachte bedragen. (2) Het totaal van de afschrijvingen over een reeks van jaren op een bepaalde actiefpost.

balans	Staat van bezittingen (activa), meestal links, eigen vermogen en vreemd vermogen (samen ook passiva), meestal rechts. Altijd in evenwicht omdat het eigen vermogen boekhoudkundig als sluitpost fungeert.
bedrijfsresultaat	Tussentelling in de winst-en-verliesrekening of resultatenrekening waarbij het saldo van baten en lasten uit de eigenlijke bedrijfsuitoefening wordt weergegeven, dus vóór aftrek van bijvoorbeeld rentelasten en belastingen. Aan het begrip wordt in de praktijk een sterk wisselende inhoud gegeven. Traditioneel ook soms brutowinst genoemd.
boekhouden	(1) Elke vorm van financiële administratie. (2) Kort voor dubbel boekhouden.
boeking	Het registreren van een transactie of gebeurtenis, hetzij in het grootboek, hetzij in het journaal.
boekwaarde	Het bedrag waartegen een post, in het bijzonder een balanspost, is opgenomen in de jaarrekening.
conservatisme	Zie voorzichtigheid.
consolideren	Het samenvoegen van de jaarrekeningen van afzonderlijke ondernemingen of rechtspersonen die met elkaar verbonden zijn, zodanig dat de jaarrekening wordt getoond alsof sprake was van één onderneming of rechtspersoon.
credit	Aanduiding van de rechterzijde van een grootboekrekening, balans of winst-en-verliesrekening in traditionele T-opstelling.
crediteren	Boeken van een bedrag aan de creditzijde van een grootboekrekening. Betekent vaak: (1) afname van bezittingen (activa), (2) toename van verplichtingen of (3) toename van eigen vermogen door het boeken van opbrengsten.
crediteuren	(1) Partijen aan wie de onderneming een schuld heeft. (2) Deze schulden getoond als verplichtingen (passiva) op de balans.

debet	Aanduiding van de linkerkzijde van een grootboekrekening, balans of winst-en-verliesrekening in traditionele T-opstelling.
debiteren	Boeken van een bedrag aan de debetzijde van een grootboekrekening. Betekent vaak: (1) toename van bezittingen (activa), (2) afname van verplichtingen of (3) afname van eigen vermogen door het boeken van kosten.
debiteuren	(1) Partijen op wie de onderneming een vordering heeft. (2) Deze vorderingen getoond als bezittingen (activa) op de balans.
deelneming	Een belang van een onderneming in het kapitaal van een andere onderneming, doorgaans in de vorm van bezit van aandelen. Wordt soms specifiek gebruikt voor relatief kleine belangen, in tegenstelling tot dochtermaatschappij.
dividend	Winstuitkering aan aandeelhouders.
dochter (-maatschappij)	Een deelneming waarvan de moedermaatschappij alle of een groot deel van de aandelen houdt.
dubbel boekhouden	Wijze van boekhouden waarbij elke transactie of gebeurtenis wordt verwerkt door zowel een of meer rekeningen te debiteren als een of meer rekeningen voor een gelijk bedrag te crediteren. Deze wijze van boeking dwingt af dat elke transactie of gebeurtenis direct geïnterpreteerd wordt voor wat betreft de gevolgen voor winst of verlies.
effecten	Waardepapieren als aandelen en obligaties.
eigen vermogen	(1) Sluitpost van de balans, die per definitie in evenwicht is omdat het eigen vermogen periodiek verandert met het saldo van de mutaties in alle andere balansposten. (2) Benaming van een deel van de creditzijde van de balans, met name die posten die niet het karakter van verplichtingen aan derden hebben.
geconsolideerde jaarrekening	Zie consolideren.

geheime reserve	Een bewust voorzichtige voorstelling van het eigen vermogen, hetzij door te lage waardering van activa, hetzij door te hoge waardering van verplichtingen, waarvan de lezer niet door aanwijzingen in de jaarrekening op de hoogte kan zijn.
grootboek	Historisch: gebonden boek waarin telkens op een dubbele bladzijde de debet- (links) en creditboekingen (rechts) van de afzonderlijke grootboekrekeningen genoteerd werden. Algemeen: de administratie, ongeacht de vorm, waarin de informatie wordt verzameld waaraan balans en winst-en-verliesrekening worden ontleend.
historische kostprijs	Grondslag voor balanswaardering van een post, waarbij de kostprijs als uitgangspunt dient. De waardering op enig moment kan hiervan afwijken, met name omdat op de oorspronkelijke kostprijs is afgeschreven. Wordt gebruikt in tegenstelling tot andere waarderingsgrondslagen zoals vervangingswaarde.
immateriële activa	Activa zonder fysieke gedaante zoals patenten, vergunningen, merken, goodwill en dergelijke. Naar hun aard zijn dit doorgaans vaste activa.
jaarrekening	Balans, winst-en-verliesrekening, eventueel met toelichting.
jaarverslag	Jaarlijkse publicatie waarin naast de jaarrekening meestal ook andere onderdelen zoals een verslag van de directie zijn toegevoegd.
journaal	Historisch: afzonderlijk en dagelijks bijgehouden boek waarin de debet- en creditboekingen werden uitgeschreven op het moment dat transacties en gebeurtenissen zich voordeden. Periodiek werden deze boekingen dan overgenomen in het grootboek. Tegen het einde van de negentiende eeuw is het afzonderlijke journaalboek bij veel ondernemingen vervangen door andere vormen van administratie.
journaalpost	(1) Registratie van een transactie of gebeurtenis in het journaal met gelijke totalen voor debet- en creditboekingen. (2) Elke boeking met gelijke bedragen voor debet en credit in het grootboek, ook al wordt de administratie niet met behulp van een journaal gevoerd.

kapitaal	(1) In juridische zin: het bedrag aan aandelen dat een naamloze vennootschap volgens de statuten kan uitgeven (maatschappelijk kapitaal) of feitelijk aan aandeelhouders heeft uitgegeven (geplaatst of gestort kapitaal). (2) Het gehele eigen vermogen als het bedrag waar aandeelhouders aanspraak op kunnen maken. (3) Soms in bedrijfseconomische zin: de concrete bezittingen waarin het vermogen van de ondernemingen is geïnvesteerd.
kapitaalgoederen	Traditionele aanduiding van vaste activa. Zie ook kapitaal (3).
kasstroom	Het saldo van kasontvangsten en –uitgaven in een periode, en de samenstellende delen van dat saldo.
kasstroomoverzicht	Overzicht van kasstromen, na de Tweede Wereldoorlog steeds vaker voorkomend onderdeel van de jaarrekening. Ook middel van jaarrekeninganalyse.
kostprijs	(1) De prijs waartegen een bezitting (activum) is verworven. (2) De totale kosten van het voortbrengen van de in een periode verkochte of geproduceerde goederen. Zie ook historische kostprijs.
liquide middelen	Kasgeld en direct beschikbare banktegoeden. Soms ook andere activa die snel en zonder kosten in geld kunnen worden omgezet, zoals zeer kortlopende beleggingen.
liquiditeit	Het vermogen van de onderneming om op korte termijn aan verplichtingen te kunnen voldoen.
materiële activa	Activa, zowel vlottende als vaste activa, met fysieke gedaante, zoals voorraden, gebouwen en machines.
obligatie	In (doorgaans verhandelbaar) schuldpapier belichaamde lening.
passiva	(1) Posten van eigen en vreemd vermogen, in enkelvoud ook aangeduid als passivum of passiefpost. (2) Aanduiding van de gehele creditzijde van de balans.

post	(1) Regel in een balans of winst-en-verliesrekening. Geeft het saldo weer van één of een aantal samengevoegde grootboekrekeningen. (2) Journaalpost (zie aldaar).
realisatie	Traditionele voorwaarde om baten in de winst-en-verliesrekening te verantwoorden. Bedoeld is dat de bate zeker is, bijvoorbeeld door het plaatsvinden van feitelijke verkooptransactie. Een waardestijging van een nog niet verkocht actief heet daarom 'ongerealiseerd'. Uit oogpunt van voorzichtigheid worden ongerealiseerde verliezen vaak wel in de winst-en-verliesrekening verantwoord.
rekening	(1) Financiële verantwoording door een cijferopstelling ('rekening en verantwoording', 'jaarrekening'). (2) Grootboekrekening: bladzijde in het grootboek of onderdeel van een andere vorm van administratie waar boekingen met betrekking tot een specifieke post (bezitting, schuld, bate, last) worden geregistreerd.
rekeningschema	Alle grootboekrekeningen uit een administratie, voorgesteld als een logisch samenhangend geheel.
reserve	(1) Bedrag aan geldmiddelen of beleggingen dat met een bepaald doel wordt aangehouden en dus aan de debetzijde van de balans voorkomt. In die zin ook: belegde reserve. (2) Post aan de creditzijde van de balans waarmee wordt aangegeven dat een deel van het eigen vermogen niet voor uitkering aan aandeelhouders beschikbaar is maar wordt aangehouden voor andere doeleinden zoals vervanging van activa. In deze zin sinds midden twintigste eeuw aangeduid als 'voorziening' wanneer sprake is van een feitelijke of potentiële verplichting. (3) Deel van het eigen vermogen van de onderneming dat door voorzichtige waardering niet in de balans tot uitdrukking wordt gebracht (zie stille en geheime reserve).
resultatenrekening	Sinds midden twintigste eeuw gangbare benaming voor winst-en-verliesrekening in de gepubliceerde jaarrekening.

saldo	Het verschil tussen de totale debet- en creditboekingen op een rekening. Wordt bij sluiten van het grootboek overgeboekt naar een verzamelrekening (zoals de winst-en-verliesrekening) in hetzelfde grootboek, of naar een nieuwe rekening in een nieuw grootboek voor het volgende jaar.
solvabiliteit	Het vermogen van de onderneming om op langere termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen. Vaak afgemeten aan de verhouding van eigen tot vreemd vermogen.
stelselwijziging	Verandering in de grondslag van waardering van balansposten en/of bepaling van het resultaat.
stille reserve	Een voorzichtige voorstelling van het eigen vermogen, hetzij door een te lage waardering van bezittingen of te hoge waardering van schulden, waar de lezer wel door aanwijzingen in de jaarrekening of de toelichting op geattendeerd wordt.
tantième	Resultaatafhankelijke uitkering aan bestuurders, commissarissen of werknemers.
toelichting	Bijlage bij balans en winst-en-verliesrekening in een jaarrekening waarin waarderingsgrondslagen uiteen worden gezet en aanvullende informatie wordt gegeven over samenstelling en verloop van afzonderlijke posten.
vaste activa	Activa (bezittingen, productiemiddelen) die de onderneming voor langere tijd aanhoudt en die daarom naar verwachting gedurende meerdere boekjaren op de balans van de onderneming zullen worden opgenomen.
vermogen	(1) Kort voor 'eigen vermogen', in die zin soms synoniem voor kapitaal. (2) Kort voor totaal van 'eigen en vreemd vermogen', in die zin soms juist gebruikt in tegenstelling tot kapitaal: 'vermogen' geeft de middelen aan waaruit de bezittingen (het kapitaal) zijn gefinancierd.
vervangingswaarde	Grondslag voor de bepaling van de boekwaarde van activa, in Nederland op vrij grote schaal toegepast van het midden tot het eind van de twintigste

	<p>eeuw. Doorgaans bepaald als huidige marktprijs, nieuwwaarde of bouwkosten, met verminderd afschrijvingen op basis van de feitelijke levensduur.</p>
vlottende activa	<p>Activa (bezittingen, productiemiddelen) die op korte termijn, doorgaans minder dan een jaar, zullen worden verkocht of anderszins in contant geld worden omgezet.</p>
vlottende passiva	<p>Passiva (verplichtingen) met een korte looptijd, doorgaans minder dan een jaar.</p>
voorzichtigheid	<p>Ook: conservatisme. Bewuste tendens bij het opstellen van de jaarrekening om baten en bezittingen enerzijds en lasten en verplichtingen anderzijds ongelijk te behandelen. Doel is om een te gunstige voorstelling van het vermogen en resultaat in elk geval te vermijden, terwijl een te ongunstige voorstelling tot op zekere hoogte als acceptabel of wenselijk wordt gezien.</p>
voorziening	<p>(1) Post aan de creditzijde van de balans die een onzekere of mogelijke toekomstige verplichting aangeeft. (2) De kostenpost (debetboeking) in de winst-en-verliesrekening waarmee een voorziening op de balans gevormd wordt.</p>
waardering	<p>Boekhoudkundig: het bepalen van de boekwaarde van een balanspost, bijvoorbeeld door afschrijvingen, waarbij deze boekwaarde niet noodzakelijk samenvalt met de waarde van de onderliggende bezittingen of schulden in het economisch verkeer.</p>
werkkapitaal	<p>Met name in de financiële analyse gangbare aanduiding van de vlottende activa en de vlottende passiva, dan wel het saldo daarvan.</p>
winst-en-verliesrekening	<p>Zonder onderscheid in betekenis ook: verlies-en-winstrekening. (1) Grootboekrekening waarnaar de saldi van alle rekeningen van baten en lasten worden overgebracht bij sluiting van de boeken. (2) Staat in de jaarrekening waarin de inhoud van deze rekening wordt gepresenteerd als overzicht van resultaten gedurende het boekjaar. In die zin ook: resultatenrekening.</p>

Bijlage B

VINDPLAATSEN

De belangrijkste collectie historische jaarverslagen van Nederlandse ondernemingen bevindt zich bij het Nederlands Economisch-Historisch Archief (NEHA). Na overname, in 2005, van een omvangrijke verzameling jaarverslagen afkomstig van de Erasmus Universiteit Rotterdam omvat de collectie nu volgens opgave van het NEHA jaarverslagen van circa 9.000 ondernemingen. Via de online catalogus, beheerd door het IISG (www.neha.nl), kan op ondernemingsnaam gezocht worden.

Kleinere collecties jaarverslagen, hoofdzakelijk of uitsluitend van beursgenoteerde ondernemingen, worden beheerd door de Stichting Vereniging voor de Effectenhandel (www.stichtingvvd.nl) en de universiteitsbibliotheken van de Vrije Universiteit Amsterdam en de Universiteit van Tilburg (www.uvt.nl). De collectie van de Vrije Universiteit concentreert zich op de periode van 1945 tot heden en is ontsloten via een afzonderlijke ingang op de website van de bibliotheek (www.ubvu.vu.nl). De collectie van de Universiteit van Tilburg bestaat hoofdzakelijk uit jaarverslagen uit de periode 1910-1993. De collectie is ontsloten via de algemene catalogus (www.utv.nl, bibliotheek).

Verder zijn historische jaarverslagen te vinden in een groot aantal archieven, zoals gemeentelijke en provinciale archieven, en uiteraard in door ondernemingen zelf beheerde archieven. Het geven van een overzicht hiervan valt buiten het bestek van deze publicatie. Volstaan wordt met een verwijzing naar het BedrijfsArchieven Register Nederland (BARN, zie www.neha.nl/barn).

Bijlage C

GEDRUKTE EN DIGITALE BRONNEN

Sinds de negentiende eeuw zijn verschillende uitgaven verschenen waarin informatie uit jaarrekeningen, al dan niet in samengevatte vorm, is opgenomen. Zonder aanspraak te maken op volledigheid kunnen de volgende gedrukte en digitale bronnen in globale chronologische volgorde worden genoemd:

- Het *Amsterdamsch Effectenblad* verscheen van 1843 tot 1943, en is voor de periode vóór circa 1880 waarschijnlijk de belangrijkste bron van jaarrekeninginformatie in Nederland. Gepubliceerd worden balansen en winst-en-verliesrekeningen, met teksten uit directieverslagen. Aan de selectie van ondernemingen liggen geen duidelijke criteria ten grondslag. Overeenkomstig de samenstelling van de populatie beursgenoteerde ondernemingen uit die periode domineren de spoorwegmaatschappijen.
- *Van Nierop & Baak's Naamlooze Vennootschappen*: onder enigszins verschillende titels en in wisselend formaat (jaarboek, in kaartvorm en in de vorm van basisboek met jaarlijkse supplementen) verschenen tussen 1882 en 1948. Doel van deze publicatie was het weergeven van de belangrijkste statutaire informatie over alle Nederlandse naamloze vennootschappen. Tevens werden recente balansen en winst-en-verliesrekeningen afgedrukt, aanvankelijk voor zover beschikbaar later, bij de grote toename van het aantal naamloze vennootschappen, meer selectief. Voor de periode 1880-1900 is van Nierop & Baak een unieke bron om snel toegang te krijgen tot financiële informatie van een groot aantal ondernemingen. De jaarrekeningen worden in het algemeen weergegeven conform het origineel, zonder of met beperkte samenvoeging van posten.
- *Van Oss' Effectenboek*: onder enigszins verschillende titels verschenen van 1903 tot 1978, in boekvorm tot en met 1968, van 1969 tot 1978 in losbladig formaat. De opzet van deze publicatie was om beknopte informatie te verstrekken over ondernemingen met in Nederland genoteerde, of ook wel incurant verhandelde, effecten. Met name voor de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog betekende dit dat ook informatie werd gegeven over veel buitenlandse ondernemingen. Wat Nederland betreft beperkte het Effectenboek zich niet alleen tot op winst gerichte ondernemingen, maar werd ook, in wisselende mate, informatie gegeven over niet op winst gerichte instellingen, zoals ziekenhuizen, met verhandelbare obligaties. De verstrekte informatie omvat beknopte statutaire informatie, gegevens over bestuurders en commissarissen, belangrijke gebeurtenissen zoals fusies en reorganisaties, koersgegevens en dividenden, en beknopte balansen en winst-en-verliesrekeningen. De mate van beknoptheid waarmee de jaarrekening wordt weergegeven wisselt enigszins, maar in het

algemeen volgt het Effectenboek de gepubliceerde jaarrekening vrij nauwkeurig. Samenvoeging van posten komt slechts beperkt voor. Voor kennis van de financiële verslaggeving in de eerste helft van de twintigste eeuw is het Effectenboek een zeer belangrijke bron.

- Veel informatie over jaarrekeningen uit het interbellum is te vinden in *De Kroniek*, een tweewekelijks tijdschrift uitgegeven van 1923 tot 1940 door de accountant A. Sternheim. Men zou dit een tijdschrift over toegepaste jaarrekeninganalyse kunnen noemen. Sternheim beschikte door zijn analyses van jaarrekeningen voor De Telegraaf een belangrijke verzameling bedrijfsstatistieken opgebouwd, die de basis vormde voor zijn publicaties in *De Kroniek*. Het tijdschrift bevatte artikelen over individuele ondernemingen en over bedrijfstakken, ondersteund met grafieken en tabellen waarin de meerjarige ontwikkeling in de bedrijfscijfers werd geanalyseerd. In de *De Kroniek* worden veel jaarrekeningen weergegeven, maar meestal in enigszins gestandaardiseerde vorm. De *Kroniek* is dus niet in de eerste plaats van betekenis als bronnenuitgave, maar wel vanwege het kritisch commentaar en de cijferanalyses, die van grote betekenis kunnen zijn bij het appreciëren van de betreffende jaarrekeningen als historische bronnen.

- Van 1987/88 tot en met 2001 verscheen het *Jaarboek van Nederlandse Ondernemingen*. Deze jaarlijkse publicatie bevatte sterk gestandaardiseerde vijf-jarenreeksen van jaarrekeningen en kengetallen van Nederlandse ondernemingen waarvan de aandelen in Amsterdam genoteerd waren. Deze gegevens lenen zich goed voor globale analyses en bedrijfsvergelijkingen. De gemaakte keuzes bij het standaardiseren van balansen en resultatenrekeningen zijn gestandaardiseerd worden niet altijd duidelijk toegelicht. Cijfers van eerdere jaren in meerjarenreeksen worden meestal aangepast voor stelselwijzigingen, maar ook hierover is alleen duidelijkheid te verkrijgen door vergelijking met de onderliggende jaarrekeningen.

- *Company.info* is een digitale informatiedienst met informatie over circa 2 miljoen Nederlandse organisaties. De aangeboden informatie bevat naast gestandaardiseerde jaarrekeninginformatie ook full-text jaarverslagen, die in de regel niet verder teruggaan dan 1993. Deze database is niet nadrukkelijk ontwikkeld voor historisch onderzoek.

- Bureau Van Dijk Electronic Publishing beheert een database met financiële informatie van zowel Nederlandse als buitenlandse ondernemingen. Op basis hiervan wordt een reeks producten aangeboden. Het productaanbod en de productkenmerken worden geregeld bijgesteld. Het databaseproduct REACH wordt als sinds de jaren negentig aangeboden en omvat de gegevens van ruim 1,5 miljoen Nederlandse ondernemingen opgenomen. Ook in andere databaseproducten van Bureau Van Dijk zijn Nederlandse ondernemingen opgenomen. De database AMA-DEUS, bijvoorbeeld, is in zekere zin een Europese versie van REACH, zij het dat de financiële sector hierin ontbreekt. In de databases van Bureau Van Dijk worden de gegevens uit de jaarrekening in gestandaardiseerde

vorm opgenomen. Dit betreft hoofdzakelijk gegevens uit balans en resultatenrekening. De mate waarin gerapporteerde cijfers zijn bijgesteld voor stelselwijzigingen en andere veranderingen is niet altijd makkelijk te bepalen. Bij sommige producten of modules zijn ook de onderliggende jaarrekeningen in pdf-formaat toegankelijk. Hoewel REACH als sinds de jaren negentig wordt aangeboden, krijgt de gebruiker in de regel slechts toegang tot cijfers over de laatste tien jaar. Gegevens van ondernemingen die niet langer actief zijn blijven daarom slechts beperkt toegankelijk.

- De Compustat familie van databases is begonnen als Noord-Amerikaanse database, maar omvat inmiddels ook informatie over ondernemingen wereldwijd. Het zwaartepunt ligt op beursgenoteerde ondernemingen. Voor Nederlandse ondernemingen gaan de gegevens in de regel niet verder terug dan de jaren '80. Afhankelijk van het type abonnement maken de Compustat databases niet alleen cijfers uit de primaire financiële overzichten toegankelijk, maar ook een vrij breed scala van gegevens uit de toelichting. Bij de ontwikkeling van het Compustat productenpakket wordt nadrukkelijk rekening gehouden met de academische markt, hetgeen onder andere betekent dat relatief veel aandacht wordt gegeven aan het toegankelijk maken van historische informatie. De database bevat zowel oorspronkelijke cijfers ('as reported') bevat, als eventuele latere bijstellingen ('restated').

Bijlage D

LITERATUUR

Een uitgebreid en recent overzicht van de internationale stand van zaken op het gebied van onderzoek naar comptabele geschiedenis in brede zin is te vinden in Edwards en Walker (2009). Voor de geschiedenis van het boekhouden in Nederland blijven we vooralsnog vooral aangewezen op oudere studies, met name van de Waal (1927) en ten Have (1933), die gezamenlijk de zestiende tot en met de achttiende eeuw beslaan. Het wachten is nog steeds op voortzetting van deze reeks tot in de negentiende eeuw.

Bij gebrek aan een goede historische bibliografie van vaktechnische literatuur op het gebied van boekhouden, verslaggeving en accountancy is het niet zo eenvoudig om te verwijzen naar toonaangevende leerboeken of naslagwerken die gebruikt zouden kunnen worden om termen of geconstateerde praktijken in historische jaarrekeningen na te zoeken. De volgende publicaties zijn wellicht toch bruikbaar voor dit doel: Oudshoff's Handboek (1833, gevolgd door verschillende edities in elk geval tot 1876) was waarschijnlijk een van de belangrijkste Nederlandse boekhoudleerboeken in de negentiende eeuw, maar wel met een traditioneel sterke focus op de handelonderneming. Het Praktisch boekhouden van Kreukniet (1895) markeerde de overgang naar een meer moderne benadering. Dit leerboek bleef, in verschillende edities, in gebruik tot na de Tweede Wereldoorlog. Daarna volgde opnieuw een moderniseringsslag met de opkomst van de zogenaamde 'moderne bedrijfsadministratie', waar het leerboek van Diepenbroek (1947) in elk geval tot het eind van de jaren vijftig voor model kan staan. Voor meer recente jaren is een breed scala aan leerboeken beschikbaar. Enige kennis van technische begrippen uit de wereld van handel en financiën kan ook van belang zijn bij het lezen van de jaarrekening. Het woordenboek van Weeveringh (1888) is omvangrijk maar niet algemeen beschikbaar. Wel in veel bibliotheken beschikbaar is het leerboek van Speerstra (1932) over organisatie en techniek van de handel dat in een dertigtal edities onder verschillende namen tot in de jaren negentig is blijven verschijnen.

De opkomst van de externe financiële verslaggeving in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw wordt behandeld in de Vries (1983) en Camfferman (2000). Van Slooten (1900) blijft van belang als de eerste grondige bespreking van de functie van de gepubliceerde jaarrekening in Nederland. Tevens biedt dit een goede ingang tot de relevante literatuur van de late negentiende eeuw. De geschiedenis van de Nederlandse regelgeving op het gebied van externe verslaggeving in de negentiende en twintigste eeuw, tot het begin van de jaren negentig, wordt

uitgebreid behandeld in Zeff et al. (1992). Van der Tas (1992) is een goede inleiding op de betekenis van het Europese programma van verslaggevingsharmonisatie. De betekenis van het IASC voor de verslaggeving sinds circa 1970 wordt in het algemeen besproken in Camfferman en Zeff (2007) en specifiek wat betreft Nederland in Camfferman (2009a). Enig inzicht in de praktijk van de verslaggeving van beursgenoteerde ondernemingen kan worden ontleend aan de onderzoeken van Van den Brand (2005), met vergelijkingen tussen Nederland en België in de negentiende en twintigste eeuw, en Camfferman (1997), over de periode 1945-1983.

Het standaardwerk over de geschiedenis van het accountantsberoep in Nederland tot 1935 is de Vries (1985). Het vervolg, met nadruk op de periode tot circa 1970, komt aan de orde in De Hen et al. (1995) De rol van Limperg als spilfiguur in de relatie tussen het accountantsberoep, de Nederlandse bedrijfseconomische traditie en de Nederlandse verslaggeving wordt onder andere besproken in Camfferman (1994a) en Camfferman en Zeff (1994).

Uiteraard zijn er grote verschillen in de manier waarop en de intensiteit waarmee gegevens uit jaarrekeningen gebruikt worden in historisch onderzoek. Het is dan ook niet mogelijk om meer dan een aantal voorbeelden te geven. Hoewel strikt genomen niet bedoeld als historische studies, zijn van Brackel (1919) en Meij (1946) toch interessant als vroege voorbeelden van bedrijfseconomische studies op basis van tijdreeksen van jaarrekeninggegevens. Met name Meij gaat daarbij vrij uitvoerig in op de beperkingen van jaarrekeningen uit de jaren twintig tot veertig. Er zijn ook recentere voorbeelden te noemen van bedrijfshistorische studies waarin jaarrekeninginformatie een relatief belangrijke plaats in het bronnenmateriaal inneemt. Arnoldus (2002) maakt gebruik van gegevens over winst en kapitaal in haar vergelijking van zes familieondernemingen in de levensmiddelenbranche tussen 1880 en 1970. Van de Laar (1991) maakt gebruik van cash flow berekeningen bij de analyse van de financieringspolitiek van Rotterdamse bedrijven in de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw. Ook in de bedrijfsgeschiedenis van CSM door Sluyterman (1995) spelen cash flow analyses een belangrijke rol.

Goede, praktisch gerichte, recente leerboeken op het gebied van jaarrekeninganalyse zijn Palepu en Healy (2007) en Stickney et al. (2007). Penman (2007) heeft een iets theoretischer invalshoek, wat wel van belang kan zijn bij het goed doordenken van de economische betekenis van allerlei ratio's. Wie zich echt grondig wil verdiepen in de economische betekenis van jaarrekeninginformatie kan terecht bij de klassieke behandeling van Edwards et al. (1987) of het leerboek voor gevorderden van Christensen en Demski (2003).

Voor historisch onderzoek kan het ook nuttig zijn kennis te nemen van oudere literatuur op het gebied van jaarrekeninganalyse. Voor de Tweede Wereldoorlog blijft dit wat Nederland betreft hoofdzakelijk beperkt tot handleidingen 'balanslezen', zoals van Bleyswijk Sombeek (1908) en van Saarloos (1922). In de jaren twintig werden in de Verenigde

Staten meer formele analysemethoden ontwikkeld, met name ratio-analyse (Wall, 1926). Leerboeken op basis van deze benadering, met name Myer (1941), kwamen na de Tweede Wereldoorlog ook in Nederlandse vertaling beschikbaar. Slot en Vecht (1974) is zo niet het eerste, dan wel een van de eerste oorspronkelijke Nederlandse boeken op dit gebied.

Aangehaalde literatuur

- Adriani, P.J.A., *Het belastingrecht: zijn grondslagen en ontwikkeling I* (Amsterdam 1948).
- Arnold, A.J., 'Should historians trust late nineteenth-century company financial statements?', *Business History* 38 nr. 2 (April 1996) 40-54.
- Arnold, A.J., 'UK accounting disclosure practices and information asymmetry during the first quarter of the twentieth century: the effects on book returns and dividend cover', *Journal of Business Finance and Accounting* 25 nr. 7/8 (1999) 775-794.
- Arnoldus, D.J.G., *Family, family firm, and strategy: Six Dutch family firms in the food industry 1880-1970* (Amsterdam 2002).
- Bleyswijk Sombeek, G. van, *Jaarverslagen en balansen van naamloze vennootschappen: handleiding ten dienste van aandeelhouders, verzekeren en andere belanghebbenden bij naamloze vennootschappen* (Groningen 1908).
- Blommaert, J.M.J., *Consolideren & informeren: een onderzoek naar de informatieve waarde van de geconsolideerde jaarrekening* (Houten 1995).
- Brackel, G.J.L. van, *Dividend-politiek en een onderzoek naar de toepassing ervan bij eenige Nederlandsche scheepvaart-maatschappijen* (Rotterdam 1919).
- Brand, B.R.C.J. van den, *Financial Reporting, Environmental Factors and their Relationship in Belgium and the Netherlands* (Tilburg 2005).
- Camfferman, K., 'Schmidt, Limperg and the dissemination of current cost accounting in the Netherlands', *The International Journal of Accounting* 29 (1994a) 251-264.
- Camfferman, K., 'Goed koopmansgebruik en maatschappelijk aanvaardbare normen', in C.M.T. Boneco et al. (red), *fMA-Kroniek 1994* (Rotterdam 1994b) 183-198.
- Camfferman, K. en S.A. Zeff, 'The contributions of Theodore Limperg Jr (1879-1961) to Dutch accounting and auditing', in John Richard Edwards (red.), *Twentieth-century accounting thinkers* (Londen 1994) 112-141.
- Camfferman, Kees, *Voluntary annual report disclosure by Dutch listed companies, 1945-1983* (New York 1997).
- Camfferman, Kees, 'Perceptions of the Royal Mail case in the Netherlands', *Accounting and Business Research* 29 nr. 1 (Winter 1998) 43-55.
- Camfferman, K. 'Jaarrekeningpublicatie door beursgenoteerde naamloze vennootschappen in Nederland tot 1910', *NEHA Jaarboek* 63 (2000) 71-103.

- Camfferman, Kees en S.A. Zeff, "The apotheosis of holding company accounting": Unilever's financial reporting innovations from the 1920s to the 1940s', *Accounting Business & Financial History* 13 nr. 2 (July 2003) 171-206.
- Camfferman, K. en S.A. Zeff, *Financial reporting and global capital markets: a history of the International Accounting Standards Committee, 1973-2000* (Oxford 2007).
- Camfferman, K. 'Het Nederlandse IASC-lidmaatschap in de periode 1973-2000', *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie* 83 nr. 1/2 (2009a) 5-17.
- Camfferman, K., 'Legal cases on financial reporting in the Netherlands, 1880-1970: a contract-law perspective' (working paper Vrije Universiteit Amsterdam 2009b).
- Christensen, J.A. en J.S. Demski, *Accounting theory: an information content perspective* (New York 2003).
- Collins, D.W., E.L. Maydew en I.S. Weiss, 'Changes in the value-relevance of earnings and book values over the past forty years', *Journal of Accounting and Economics* 24 nr. 1 (December 1997) 39-67.
- Croin, J.P., 'De Dividend- en Tantiëmebelasting', *De Economist* 71 nr. 21 (1921) 145-161.
- Diepenbroek, H., *Leerboek der moderne bedrijfsadministratie* (Zeist 1947).
- Edwards, J., J. Kay en C. Mayer, *The economic analysis of accounting profitability* (Oxford 1987).
- Edwards, J.R., en S.P. Walker (red.), *The Routledge companion to accounting history* (Londen 2009).
- Eisfeld, C., *Das Niederländische Bankwesen*, Erster Teil (Den Haag 1916).
- Ely, K. and G. Waymire, 'Accounting standard-setting organizations and earnings relevance: longitudinal evidence from NYSE common stocks, 1927-1993', *Journal of Accounting Research* 37 nr. 2 (Autumn 1999) 293-317.
- Hall, F.A. van, *Verdediging van de onafhankelijkheid des handels bij het oprigten van naamloze maatschappijen* (Amsterdam 1834).
- Have, O. ten, *De leer van het boekhouden in de Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw* (Delft 1933).
- Haven, H. ten, 'Jaarrekening van holding cy's en concern centrales', *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde* 3 nr. 5 en 6 (1926) 67-79, 85-87.
- Helderman, J.G.P.M., Ch.P van Overbeeke en L.G. van der Tas, 'Grondslagen jaarrekening verzekeringsmaatschappijen', in: J. Dijksema et al. (red.), *Het jaar 1999 verslagen: Onderzoek jaarverslaggeving Nederlandse ondernemingen* (2000).
- Hen, P.E. de, J.G. Berendsen en J.W. Schoonderbeek, *Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nederlandse accountantsberoep na 1935* (Assen 1995).
- De hervorming van de onderneming: herziening van het vennootschapsrecht in verband met medezeggenschap in en toezicht op de onderneming, Maatschappelijke Vraagstukken, publicaties van de Dr. Wiardi Beckman Stichting* (Amsterdam 1959).

- Ijsselmuiden, Th. S., *Wet op de jaarrekening* (Deventer 1972).
- Het jaarverslag, rapport van de Commissie Jaarverslaggeving van het Verbond van Nederlandsche Werkgevers, het Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond, het Katholiek Verbond van Werkgeversvakverenigingen en het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers in Nederland* (1955).
- Jongh, J.G. de, 'De reservevorming der Nederlandsche naamlooze vennootschappen', in: *Bedrijfseconomische studieën* (Haarlem 1932) 21-48.
- Kothari, S.P., 'Capital markets research in accounting', *Journal of Accounting and Economics* 31 (2001) 105-231.
- Kreukniet, W., *Praktisch boekhouden: handleiding bij het onderwijs* (Den Haag 1895).
- Laar, P.Th. van de, *Financieringsgedrag in de Rotterdamse maritieme sector, 1945-1960* (Rotterdam 1991).
- Maijor, S., *The economics of accounting regulation: effects of Dutch accounting regulation for public accountants and firms* (Maastricht 1991).
- Meij, J.L., *Beschouwingen over weerstandsvermogen en financiële reorganisatie van ondernemingen* (Amsterdam 1946).
- Myer, J.N., *Financial statement analysis: principles and technique* (New York 1941).
- Napier, C., 'Accounts of change: 30 years of historical accounting research', *Accounting, Organizations and Society* 31 nr. 4/5 (July/August 2006) 445-507.
- Nobes, C., 'The True and Fair View Requirement: Impact on and of the Fourth Directive', *Accounting and Business Research* 24 nr. 93 (1993) 35-48.
- Oosterwijk, B., *Vlucht na victorie: Lodewijk Pincoffs (1827-1911)* (Rotterdam 1979).
- Open ondernemerschap: de groei van de onderneming en het vennootschapsrecht*, Geschriften van de Prof. Mr. B.M.Teldersstichting (Den Haag 1962).
- Oudshoff, W., *Volledig theoretisch en praktisch handboek voor het Italiaansch of koopmans boekhouden, waarin alles, tot deze wetenschap betreffend, uitvoerig en op het duidelijkst ontwikkeld wordt* (Rotterdam 1833).
- Palepu, K.G., en P.M. Healy, *Business analysis and valuation using financial statements*, 4th edition (Mason 2007).
- Penman, S.H., *Financial statement analysis and security valuation*, 3rd edition (New York 2007).
- Poel, H.J.W. van der, *Twee verbeteringen in het Wetboek van Koophandel: koopmansboeken en makelaardij* (Leiden 1923).
- Saarloos, A.E.C. van, *Balanslezen: handleiding voor fondsenbezitters, commissarissen van naamlooze vennootschappen en studeerenden in de handelswetenschappen* (Rotterdam 1922).
- Sanders, P., G.L. Groeneveld en R. Burgert, *De jaarrekening nieuwe stijl* (Alphen aan den Rijn 1975).

- Slooten, G. van, *Verplichte openbaarmaking van balans en winst- en verliesrekening van naamloze vennootschappen* (Den Haag 1900).
- Slot, R. en J.M. Vecht, *Zicht op cijfers: een inleiding tot de analyse van jaarrekeningen* (Amsterdam en Brussel 1974).
- Sluyterman, K.E., *Driekwart eeuw CSM: cash flow, strategie en mensen* (Diepen 1995).
- Speerstra, W., *Hoofdzaken uit de organisatie en techniek van de handel: ten dienste van het handelsonderwijs* (Groningen 1932).
- Sterling, R.R., 'Conservatism: the fundamental principle of valuation in traditional accounting', *Abacus* 3 (December 1967), 109-132.
- Stickney, C.P., P. Brown and J.M. Wahlen, *Financial Reporting, Financial Statement Analysis and Valuation: A Strategic Perspective*, 6th edition (Mason 2007).
- Tas, L.G. van der, *Harmonisation of Financial Reporting: with a special focus on the European Community* (Rotterdam 1992).
- Tweedie, D. en G. Whittington, *The debate on inflation Accounting* (Cambridge 1984).
- Verslaggeving verantwoording en voorlichting door de besturen van naamloze vennootschappen* (Den Haag 1962).
- Volmer, J.G.Ch., *Beginselen van het beheer en de boekhouding der gemeentebedrijven* (Den Haag 1912).
- Vries, J. de, *Een eeuw vol effecten: Historische schets van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamse Effectenbeurs 1876-1976* (Amsterdam 1976).
- Vries, J. de, *Lion Markus en de comptabiliteit in Nederland omstreeks 1900*. Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letteren, Nieuwe reeks, 46 nr. 4 (1983).
- Vries, J. de, *Geschiedenis der accountancy in Nederland: Aanvang en ontplooiing 1895-1935* (Assen en Maastricht 1985)
- Waal, P.G.A. de, *De leer van het boekhouden in de Nederlanden tijdens de zestiende eeuw* (Roermond 1927).
- Wall, A., *Ratios: a new method of financial statement analysis* (New York 1926).
- Walton, P., 'The True and Fair View and the Drafting of the Fourth Directive', *European Accounting Review* 6 nr 4. (1997) 721-730.
- Weeveringh, J.J., *Woordenboek voor den effecten-, wissel- en speciehandel, het assurantiewezen en het boekhouden* (Amsterdam 1888).
- Wubs, B., *International business and national war interests: Unilever between Reich and Empire, 1939-1945* (London 2008).
- Zeff, S.A., *Forging accounting principles in five countries: a history and an analysis of trends* (Champaign, Ill. 1972).
- Zeff, S.A., F. van der Wel, K. Camfferman, *Company financial reporting: A comparative and historical study of the Dutch regulatory process* (Amsterdam 1992).
- Zeff, S.A., Willem Buijink en Kees Camfferman, "'True and fair" in the Netherlands: inzicht or getrouw beeld?', *European Accounting Review* 8 nr. 3 (1999) 523-548.

NOTEN

- 1 Camfferman, 'Jaarrekeningpublicatie', 76-77.
- 2 Zie Oosterwijk, *Vlucht na victorie*, voor een uitgebreide behandeling van de Pincoffs affaire.
- 3 Tweedie en Whittington, *The debate on inflation accounting*, 225-229.
- 4 Zie onder meer *De hervorming van de onderneming* en *Open ondernemerschap*.
- 5 Zie voor de oorsprong van het idee van 'accounting standards': Zeff, *Forging accounting principles*.
- 6 Voor bezwaren tegen de wijze waarop het departementale toezicht werd uitgeoefend, zie van Hall, *Verdediging van de onafhankelijkheid des handels*.
- 7 *Staatsblad*, 1 december 1833, no. 60.
- 8 Camfferman, 'Jaarrekeningpublicatie', 78-79.
- 9 Camfferman, 'Jaarrekeningpublicatie', 82-90.
- 10 Maijor, *The economics of accounting regulation*, 100.
- 11 Zie hiervoor van der Poel, *Twee verbeteringen*.
- 12 'Besluit Secretaris-Generaal van Justitie betreffende den termijn van bewaring van boeken, bescheiden en balansen van bedrijven', 23 februari 1943, *Staatsblad*, S 201.
- 13 Zie bijvoorbeeld Haven, 'Jaarrekening van holding cy's'. Zie Blommaert, *Consolideren & informeren*, voor informatie over vroege toepassingen van consolidatie.
- 14 Voor een uitgebreide behandeling van de inhoud en de achtergronden van de WJO: IJsselmuiden, *Wet op de jaarrekening* en Sanders et al, *De jaarrekening nieuwe stijl*.
- 15 Zo kende de Wet op de Coöperatieve Vereenigingen van 1925 een algemeen geformuleerde verplichting voor het bestuur om jaarlijks 'rekening en verantwoording' te doen aan de leden over het gevoerde beheer, met deponering van de – als document beschouwde – 'rekening en verantwoording' bij het handelsregister (art. 30).
- 16 Zie onder andere Zeff et al, "'True and fair" in the Netherlands' en Camfferman, 'Goed koopmansgebruik en maatschappelijk aanvaardbare normen'.
- 17 *Handelingen Tweede Kamer 1967-1968*, 9595, nr. 3, 13-14.
- 18 *Het Jaarverslag*, 9.
- 19 Camfferman, *Voluntary Annual report disclosure*, 216-224.
- 20 Camfferman, *Voluntary Annual report disclosure*, 249-258.
- 21 Maijor, *The Economics of Accounting Regulation*, Tabel 5.6 (Appendix 5.1).
- 22 Maijor, *The Economics of Accounting Regulation*, Tabel 5.6 en 5.7 (Appendix 5.1).

- 23 Nobes, 'The True and Fair View Requirement'; Walton, 'The True and Fair View'.
- 24 Zeff et al., *Company Financial Reporting*, 310-316.
- 25 Camfferman, 'Legal cases on financial reporting in the Netherlands'.
- 26 Zie Adriani, *Het belastingrecht*, voor een overzicht van de ontwikkeling van de belastingheffing op naamloze vennootschappen tot het midden van de twintigste eeuw.
- 27 Zie bijvoorbeeld Croin, 'De Dividend- en Tantiëmebelasting'.
- 28 Het begrip 'goed koopmansgebruik' werd in de wetgeving geïntroduceerd met de Wet op de Inkomstenbelasting 1914. Deze bewoordingen gingen waarschijnlijk terug op een uit 1894 stammende departementale 'Leidraad' bij de Wet op de Bedrijfsbelasting, waarin werd bepaald dat bij de winstbepaling de 'gebruiken van een eerlijk, nauwgezet koopman' in acht genomen dienden te worden.
- 29 Camfferman, 'Goed koopmansgebruik en maatschappelijk aanvaardbare normen'.
- 30 Fondsenreglement, editie 1 augustus 1909, artikel 5. Zie de Vries, *Een eeuw vol effecten*, 110-111.
- 31 79/279 EEG ('Toelatingsrichtlijn'), 80/390 EEG ('Prospectusrichtlijn') en 81/121 EEG ('Richtlijn Periodieke Informatieverstrekking').
- 32 Camfferman, *Voluntary Annual Report Disclosure*, 225.
- 33 Camfferman, 'Jaarrekeningpublicatie', 84-85.
- 34 Zie bijvoorbeeld Volmer, *Beginselen van het beheer en de boekhouding der gemeentebedrijven*, 10.
- 35 Eisfeld, *Das Niederländische Bankwesen*, 11. Zie ook Camfferman, 'Jaarrekeningpublicatie', 86-87.
- 36 Zie Helderman et al., 'Grondslagen jaarrekening verzekeringsmaatschappijen', en de daarin aangehaalde eerdere onderzoeken.
- 37 Camfferman en Zeff, "'The apotheosis of holding company accounting'".
- 38 Zie Oosterwijk, *Vlucht na victorie*.
- 39 Een klassieke, kritische behandeling van het voorzichtigheidsbeginsel is Sterling, 'Conservatism'.
- 40 Camfferman, 'Perceptions of the Royal Mail case in the Netherlands'.
- 41 Hoewel hierover in de literatuur voldoende duidelijkheid te vinden was. Zie de Jongh, 'De reservevorming'.
- 42 Camfferman, *Voluntary annual report disclosure*, 230-241.
- 43 Art. 54. Preciezer gezegd bedroeg het maximale aantal stemmen zes indien het aandelenkapitaal uit honderd of meer aandelen bestond, en uit drie stemmen bij een kleiner aantal aandelen.
- 44 Zie met name Arnold, 'UK accounting disclosure practices' en Arnold, 'Should historians trust late nineteenth-century company financial statements?'.
- 45 Een enigszins gedateerd maar nog steeds bruikbaar overzicht van deze literatuur is Kothari, 'Capital markets research in accounting'.

- 46 Dagelijkse koersgegevens zijn via Datastream toegankelijk vanaf 1 januari 1973. Koersgegevens kunnen uiteraard ook handmatig verzameld worden uit prijscouranten. De Stichting Vereniging voor de Effectenhandel beheert hiervan een collectie die teruggaat tot 1796.
- 47 Zie onder andere Ely en Waymire, 'Accounting standard-setting organizations and earnings relevance' en Collins et al., 'Changes in the value-relevance of earnings and book values'.
- 48 Het mogelijk om de formule uit te werken inclusief belastingen, waarbij dan rekening gehouden moet worden met eventuele aftrekbaarheid van rentekosten.
- 49 Camfferman, *Voluntary annual report disclosure*, 261-271.
- 50 'Nederlandsche Gist- en Spiritusfabrieken', *De Kroniek*, 2 nr. 57 (14 mei 1924) 436-437.
- 51 Zie voor een inleiding op de betekenis van dit kritische perspectief voor het historische onderzoek op het gebied van verslaggeving: Napier, 'Accounts of change'.

PERSONALIA VAN DE AUTEURS

Prof. dr C. (Kees) Camfferman RA (1966) is hoogleraar financial accounting aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op financiële verslaggeving door ondernemingen van de negentiende eeuw tot heden, waaronder begrepen de geschiedenis van het accountantsberoep en de ontwikkeling van nationale en internationale regelgeving op dit gebied.

Dr Bob R.C.J. van den Brand (1969) is universitair docent accounting bij het departement Accountancy, TiSEM, Universiteit van Tilburg. Hij doceert financial accounting en management accounting in de bachelor- en masteropleidingen. Recent ontving hij de Innovation Award 2009-2010 voor web-based applicaties bij Accounting cursussen. Zijn onderzoek concentreert zich op financiële verslaggeving in (internationale) ongereguleerde markten en externe verslaggeving door familie-ondernemingen.

OVERZICHT BRONCOMMENTAREN

Broncommentaren I-IV (1987, herziene versie)

- I De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922, door P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken
  - II De registers van patentplichtigen, 1805-1893, door P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga
  - III De Volkstelling van 1807/08, door J.L. van Zanden
  - IV De Registres Civiques 1811 (1812, 1813), door J.L. van Zanden
- ISBN 90-71251-07-1, 85 blz., geniet
€ 9,-

Broncommentaren V (1986)

- V De militieregisters 1815-1922, door B. Koerhuis en W. van Mulken.
- ISBN 90-71251-1055, 74 blz., geniet
niet meer leverbaar

Broncommentaren VI-IX (1988)

- VI De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886, door B.M.A. de Vries
  - VII De Staat van Fabrieken en Trafieken van 1 aug. 1816, door M. Duijghuisen en P.M.M. Klep
  - VIII De Staat van Fabrieken en Werkwinkels van 31 dec. 1819, door M. Duijghuisen
  - IX De Hinderwetbescheiden, 1811-1952, door F.F.J.M. Geraedts
- ISBN 90-71251-09-8, 79 blz., geniet
€ 9,-

Broncommentaren X-XII (1990)

- X De registers van de Dienst voor het Stoomwezen, 1856-1924, door H.W. Lintsen
  - XI Registrum Memorialis Parochiae, het parochiememoriaal, door P.J. Margry
  - XII De Staten van Oorlog te Lande en de Generale Petities, 1576-1795, door P.W. van Wissing
- ISBN 90-71251-11-X, 64 blz., geniet
€ 9,-

Broncommentaren 1 (1994)

- De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914, door W. Fritschy en R.H. van der Voort
- De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1848-1917, door J.K.S. Moes

Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op grond van publiekrechtelijke wetten, 1815-1850: Militie en schutterij, door L.M. Koenraad
 ISBN 90-5216-056-2, 208 blz., ill., genaaid, gelijmd
 € 11,50

Broncommentaren 2 (1995)
 Boedelinventarissen, door Th. Wijsenbeek-Olthuis
 De gemeentelijke bevolkingsregisters 1850-1920, door A. Knotter en A.C. Meijer (red.)
 ISBN 90-5216-075-9, 120 blz., ill., genaaid, gelijmd
 € 16,-

Broncommentaren 3 (1997)
Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw
 De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990
 P. Kruizinga
 De kadastrale kaart, 1812-1990
 P. Kruizinga m.m.v. S.E.M. van Doornmalen
 De registers van overschrijving van akten van eigendomsovergang vanaf 1811
 F.J.M. Otten
 De registers met de uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting, 1873-1904
 F.J.M. Otten
 De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920
 B. Duinkerken
 Het systematisch woningonderzoek omstreeks 1900
 P. Kooij
 ISBN 90-5216-101-1, 272 blz., ill., genaaid, gelijmd
 Niet meer leverbaar

Broncommentaren 4 (2001)
Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime
 De schepensignaten en protocollen van bezwaar te Arnhem
 C.L. Verkerk
 De protocollen van verzegelingen in de Groningse oud-rechterlijke archieven
 R.F.J. Paping en P. Brood
 De bonboeken te Leiden
 E.T. van der Vlist
 De Groningse provinciale rekeningen van de voormalige kloosterland-rijen
 R.F.J. Paping

De leenregisters

J.C. Kort

De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw

A. de Kraker

De morgenboeken van Rijnland

M.H.V. van Amstel-Horák

De zijlschotregisters, dijkrollen en registers van schouwbare objecten in Groningen tot 1800

R.F.J. Paping

De Groningse verpondingsregisters

R.F.J. Paping

De kohieren van de tiende penning in Holland

J.A.M.Y. Bos-Rops

De floreenkohieren

J.A. Mol en P.N. Noomen

ISBN 90-5216-097-x, 405 blz., ill., genaaid, gelijmd

€ 20,-

Broncommentaren 5 (2002)

Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw

Registers van verstrekte en geweigerde reis- en verblijfpassen (1849-1923)

Louk Pöckling en Marlou Schrover

Registratie van vreemdelingen in het Algemeen Politieblad (1852-1947)

Corrie van Eijl

Registratie van vreemdelingen in het bevolkingsregister (1850-1920)

Marlou Schrover

Lokale vreemdelingenregisters en vreemdelingendossiers (1918-1940)

Leo Lucassen

Persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst en haar rechtsvoorgangers (1906-) 1945-1985 (-1999)

Corrie Berghuis en Marlou Schrover

Het Oudpaspoortarchief (1950-1959)

Peter Christiaans en Marlou Schrover

ISBN 90-5216-122-4, 192 blz., ill., genaaid, gelijmd

€ 15,-

Broncommentaren 6 (2005)

Bronnen met betrekking tot armenzorg en sociale zekerheid in de negentiende en twintigste eeuw

De registers van bedeeden en bedeling van het Burgerlijk Armbestuur te Maastricht, vanaf de Franse Tijd tot 1920

J. Luijten

De persoonsdossiers van de gemeentelijke armenzorg tot aan de invoering van de Algemene Bijstandswet (1965)

A. Knotter en P.Th. Kok

De tabellen van onderstand: een statistiek van bedeelden en bedeling, 1854-1964

A.L. Kort

Verslagen omtrent het Armwezen en Statistiek van de sociale zorg in Nederland, 1814-1964

V. Kingma en M.H.D. van Leeuwen

De jaarrekeningen en begrotingen van de armbesturen in de negentiende en twintigste eeuw

A.L. Kort

Statistieken van de werkloosheid in Nederland, 1902-1943

J.G.S.J. van Maarseveen en P. Rodenburg

ISBN 978-90-5216-150-x, 322 blz., ill., genaaid, gelijmd

€ 20,-

Broncommentaren 7 (2009)

Bronnen voor de criminaliteit en strafrechtspleging vanaf 1811 tot heden

De parket- of weeklijstregisters vanaf 1811

L. Oldersma

De vonnissen en processen-verbaal van terechtzittingen van 1811 tot heden

H. van Felius

De inschrijvingsregisters van gedetineerden/gevangenen van 1811 tot 1940

W. Lindemann

Bronnen voor gratieverlening tot 1987

P. Brood

De gerechtelijke statistieken van het CBS tot 1940

R.J. van der Bie

Alle *Broncommentaren* zijn verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever te bestellen:

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Prins Willem-Alexanderhof 5

Postbus 90755

2509 Lt Den Haag

telefoon (070) 315 64 00

fax (070) 385 40 98

e-mail rgp@inghist.nl

